

І. І. КОГУТИЧ

ПРО СИСТЕМУ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ ТА КОРОТКИЙ АНАЛІЗ ЇЇ СКЛАДОВИХ

На основании современного воззрения на предмет криминалистики предложен и рассмотрен один из вариантов системы криминалистики. Осуществлён краткий анализ её составных частей: следственной и судебной тактики, тактики преступной деятельности и поисково-розыскной тактики.

One of variants of the improved system of criminalistics was offered and considered in the article on the basis of modern view for the subject of criminalistics. A brief analysis of its constituent parts: the investigative and judicial tactics, the tactics of criminal activity and search-tracing tactics was conducted.

Об'єктивним чинником того, що нині все ще існує потреба перегляду системи криміналістичної тактики, як видається, виступають певні закономірності, тобто об'єктивна реальність, обумовлена осучасненням (тобто дещо розширенням) розумінням предмета як криміналістики в цілому, так і криміналістичної тактики зокрема. За розширеного підходу вважають, що предмет криміналістики утворюють закономірності, з одного боку, злочинної діяльності, а з іншого – закономірності діяльності не тільки щодо розкриття й розслідування злочину, а й усього процесу провадження у кримінальній справі, тобто як на досудових, так і судових стадіях.

© КОГУТИЧ Іван Іванович – кандидат юридичних наук, доцент Львівського національного університету імені Івана Франка

За роки свого існування вітчизняна криміналістика досягла чималих успіхів у визначенні теоретичних аспектів розслідування злочинів. У прикладному аспекті криміналістичні знання усіх розділів цієї науки успішно використовують у повсякденній діяльності ті, хто здійснює це розслідування та забезпечує його ефективність і законність. Однак необхідно зазначити, що розвиткові криміналістики загалом і криміналістичної тактики зокрема був властивий однобічний характер. Так, М.В. Терзієв, досліджуючи питання про систему криміналістики, свого часу відзначав: «Зрозумілим є бажання будувати структуру криміналістики відповідно до ходу розслідування. Однак не можна забувати, що криміналістика є наукою не лише для попереднього слідства»¹. Аналогічно, якщо йшлося про криміналістичну тактику, то під нею також розуміли і здебільшого розуміють тільки тактику досудового розслідування (слідчу тактику). Інший, не менш важливий аспект – тактика розгляду кримінальних справ у суді – випадав з поля зору вітчизняних криміналістів і, власне кажучи, й дотепер залишається невивченим². Було і залишається спірним питання щодо поняття, сутності та місця тактики розгляду кримінальних справ у суді в системі науки криміналістики³.

У зв'язку з цим існує потреба пошуку відповідей принаймні на такі запитання: рекомендації криміналістичної тактики повинні слугувати тільки забезпеченню досудового розслідування, чи, можливо, й тим, хто здійснює чи бере участь у здійсненні судового розгляду кримінальних справ; що таке пошук і розшук; чи ці форми діяльності властиві тільки тим суб'єктам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, чи ще комусь; чи повинні для криміналістичної тактики становити якийсь інтерес поширені на практиці так звані тактичні хитрощі осіб, які не хочуть щоб у справі було встановлено істину? Щодо останнього, то, окрім іншого, йдеться зокрема, про дії, спрямовані на: з'ясування рівня поінформованості слідчого про ті чи інші обставини справи і на отримання від нього для певної мети цієї інформації; відволікання уваги слідчого від вирішення запланованих ним у справі завдань; провокування слідчого, щоб вивести з рівноваги, спонукати до помилок чи недозволених дій; дискредитацію зібраних у справі доказів тощо.

Іншими словами, чи потрібно знати тактику дій, пов'язану із протидією у встановленні істини у справі, і володіти арсеналом засобів виявлення і нейтралізації цих проявів? У контексті відповіді на перше запитання можна зазначити наступне. Внаслідок вже згаданого розширеного розгляду предмета криміналістичної тактики її систему необхідно розглядати у контексті декількох закономірних елементів: перший елемент безспірний, оскільки традиційний – це слідча тактика (або тактика досудового розслідування). Другий – тактика судового розгляду або судова тактика.

Погодьмося, провадження у справі не завжди завершується досудовим розслідуванням. То чому ж суду, прокурору і навіть адвокату, який, як відомо, хоча й не зобов'язаний, але все ж причетний до встановлення істини, а подеколи й активний у цьому процесі (хоча мав би бути завжди таким), не потрібні відповідні криміналістичні рекомендації. Зокрема, щодо організації та планування судового слідства; визначення оптимальної лінії поведінки цих суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності у ході розгляду справи у суді. Чому їм не потрібно володіти прийомами ефективного виконання окремих процесуальних дій для збирання й дослідження доказів у суді, прийомів встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню й прихованню злочинів тощо? Видається, що потрібні, а отже, ці питання також повинні знайти своє місце у системі криміналістичної тактики.

Водночас, судову тактику доцільно ще й внутрішньо диференціювати, тобто нехай умовно, але все ж виокремлювати в самій її структурі: тактику суду, тактику прокурора, тактику захисту. Адже це закономірно обумовлено відмінностями у реалізації трьох головних процесуальних функцій: обвинувачення, захисту та вирішення справи.

Щодо другого запитання. Незважаючи на семантичну тотожність понять «пошук» і «розшук» (згідно тлумачного словника: пошук – шукання, розшукування чого-небудь; а пошук – це розшукування) за прикладним змістом, проте вони – не тотожні та суттєво різні. Пошук – це діяльність щодо індивідуально ще не встановлених об'єктів, а розшук – це відшукування вже індивідуально визначених об'єктів. Саме у такий спосіб ці поняття висвітлено у правовій літературі. Пошук і розшук, як відомо, здійснюють не лише оперативно-розшукові органи, а й слідчий у межах досудового слідства. Згадаймо хоча б вимогу в КПК України, що перед оголошенням розшуку обвинуваченого, організацію і проведення якого буде доручено оперативним підрозділам відповідних правоохоронних органів, слідчий зобов'язаний вжити усіх заходів, виконати всі дії (в тому числі скерувати запити, виконати перевірочні дії, особисто відвідати ті чи інші заклади, установи, місця тощо) щодо встановлення місця перебування зниклого обвинуваченого: а це, власне, і є пошуково-розшукові заходи слідчого у рамках реалізації ним, окрім головної, ще й пошуково-розшукової функції.

Отже, виправдано й необхідно вже принаймні з цього робити висновок про потребу розмежовувати тактику пошуково-розшукових заходів, спрощено розглядаючи під нею систему наукових напрацювань – рекомендацій щодо реалізації органами досудового слідства самостійно або у взаємодії з оперативно-розшуковими підрозділами пошуково-розшукової функції. А це також має входити до системи криміналістичної тактики.

За потреби обґрунтування даної тези можна продовжити наступним. Відомо, що у КПК є група норм, зокрема ст. 66, ч.4 ст. 97, ст.114, 137, 138, 207, 209 КПК та ін., які безпосередньо регламентують розшукову діяльність слідчого. Це такі відомі процесуальні засоби, зокрема, вже частково згадувані: одержання пояснень; витребування необхідних матеріалів; скерування розшукових доручень та вказівок органам дізнання (ч. 3 ст. 114 КПК).

Це також слідчі дії, що мають відповідну розшуку спрямованість: огляди, допити, обшуки, накладення арешту та виїмка поштово-телеграфної кореспонденції, зняття інформації з каналів зв'язку, затримання розшукованої особи тощо.

Окрім цього, засобами, власне, слідчо-пошукової діяльності виправдано також вважати дії, що виконуються якщо не самим слідчим, то, як правило, під його керівництвом або за його вказівкою. Більше того, він відповідальний не тільки за результативність цих дій, а навіть за безпеку їх виконання, коли наявні певні ризики. Зокрема, це наступні дії чи заходи: переслідування злочинця по «гарячих слідах»; обслідування (прочісування) місцевості; поквартирні (подвірні, будинкові) обходи; опитування свідків-очевидців; організація та здійснення різноманітних загороджувальних заходів; перевірка місць можливого збуту чи переховування викраденого; звернення до криміналістичних обліків; відповідного спрямування розмови (консультації) зі спеціалістами; інформування громадськості з допомогою друкованих засобів, радіо і телебачення; вивчення архівних кримінальних справ; створення достовірних моделей розшукуваних осіб, трупів та їх частин; підготовка та розсилання розшукових орієнтувань; створення умов, які спонукали б розшукувану особу звертатися до певних установ (пошта, телеграф,

ощадбанк та ін.), за якими організовано спостереження; залучення громадськості до участі у пошуково-розшукових заходах тощо.

То ж де, як не у криміналістиці, повинні бути розроблені тактичні рекомендації щодо організації та здійснення перерахованих дій пошуково-розшукового спрямування?

Щодо третього запитання. Закономірності поведінки (тобто тактики) осіб, які причетні до вчинення злочину або які володіють про нього відповідною інформацією, але не бажають надавати її слідчому або ж навіть протидіють йому в цьому і, взагалі, у відповідний спосіб протидіють встановленню істини у справі, – це також складова предмета криміналістичної тактики. Іншого варіанту, як на мене, не існує.

Криміналістику повинні цікавити «джерела зародження протиправних замислів, дії з підготовки знярядь і засобів вчинення злочину, а також те, як злочинець вивчав майбутню жертву, властивості предмета посягання... Під час розслідування злочинів важливо встановити, як підшукувалися зняряддя злочину і співучасники, як передбачалось знищувати сліди злочинної події та приховування викраденого майна тощо»⁴.

У злочинців у процесі злочинної діяльності виробляються своєрідні вміння і навички, звички та схильності, тобто «злочинний почерк». Схильність до вчинення злочинів певним способом є передумовою кримінальної професіоналізації. Отже, знання специфіки способів професіоналізації злочинної діяльності – ключ до встановлення винних. У свою чергу, під час розслідування злочинів «...тактичні хитрощі злочинців спрямовані на встановлення рівня поінформованості слідчого; отримання інформації від слідчого про обставини, що їх цікавлять; відволікання слідчого від вирішення запланованих ним завдань; його провокування, щоб вивести його з рівноваги, ухилитися від його наполегливих атак; дискредитацію зібраних доказів тощо. Тому для того, щоб тактично грамотно вести розслідування необхідно знати тактику дій злочинців і володіти арсеналом достатніх засобів виявлення і нейтралізації їх тактичних хитрощів»⁵. «У всіх випадках злочинної поведінки, окрім технологічного рівня (детального поведінкового акту), має місце і певний тактичний рівень (не лише способи і прийоми самої поведінки, але й різноманітні поведінкові виверти та хитрощі, що мають за мету дезорієнтувати слідство»⁶.

«Намагання злочинців та їх пособників, – пише Л.Д.Самигін, – уникнути кримінальної відповідальності, завадити встановленню істини породило своєрідну «тактику» окремих категорій злочинців, яка, з одного боку, складається із багатого досвіду вчинення злочинів, а з іншого – включає великий набір пасивних і активних методів, прийомів, способів і засобів протидії у встановленні істини... Значною мірою як відповідь на цю «тактику»...виникла і стала розвиватися тактика слідчих»⁷.

«Видається, що настав час констатувати факт існування тактики злочинної діяльності (чи кримінальної тактики як сукупності знань про типові способи вчинення та приховування злочинів, форми поведінки злочинця, його психологічний портрет, особливості протидії заінтересованих осіб, створення інсценувань і фальсифікацій) та потреби предметного вивчення цього явища... Вивчення тактики дій злочинців є не науковим пошуком, а конкретною практичною необхідністю. Тому криміналістична тактика (як частина науки криміналістики) повинна налічувати самостійний підрозділ – «Тактика злочинної діяльності»⁸.

Отже тенденції розвитку сучасної криміналістичної тактики потребують обов'язкового розширення меж її дослідження, а отже, напрацювання відповідних рекомендацій. Традиційна ж її система (тобто коли ведуть мову винятково про слідчу тактику) не відповідає сучасному рівню розвитку криміналістики.

Система криміналістичної тактики структурно повинна налічувати дві самостійні частини: I. Загальні положення криміналістичної тактики (так званий загальнотеоретичний базис: поняття криміналістичної тактики, сутність її структурних елементів, її предмет, генезис, джерела, принципи, завдання, функції, терміни, класифікації тощо). II. Особлива частина криміналістичної тактики. У свою чергу, особливу частину доцільно розглядати як складову, утворену чотирма підрозділами (підгалузями): 1) слідча тактика; 2) пошуково-розшукова тактика; 3) тактика злочинної діяльності (кримінальна тактика); 4) тактика розгляду кримінальних справ у суді.

Безумовно, слідча і судова тактики змістовно і функціонально більш практично важливі та витребувані порівняно з пошуково-розшуковою та кримінальною тактиками.

1. Терзиев Н.В. К вопросу о системе науки советской криминалистики // Правоведение. – Л., 1961. – № 2. – С.154; Також див.: *Комиссаров В.И.* Научные, правовые и нравственные основы следственной тактики / Под ред. А.Н.Васильева. – Саратов, 1980. – С.20. **2. Шепитько В.Ю.** Криминалистика: Курс лекций. 3-е изд. – Х. – С.150–152; *Карпов Н.С.* Криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності: Монографія. – К., 2007. – С.105,107; *Поташич Д.П.* Криминалистическая тактика. Уч. пособие. – М., 1998. – С. 6–7; *Экзархопуло А.А.* Предмет и система криминалистики: Проблемы развития на рубеже XX-XXI веков. – СПб., 2004. – С.6–18; *Ким Д.В.* Криминалистические ситуации и их разрешение в уголовном судопроизводстве: Монография / Под ред. В.К.Гавло. – Барнаул, 2006. – С.15; *Чебуренков А.А.* Общетеоретические положения и практические аспекты криминалистической тактики. – М., 2008. – С.7–9; *Корневский Ю.В.* Криминалистика для судебного следствия. – М., 2001. – С.36–48; *Козутич І.І.* Використання положень криміналістичної тактики в судовому слідстві. Вісник Прикарпатського державного університету ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ. – 2002. – № 4. – С. 74–85; *Козутич І.І.* Криміналістичні аспекти судового дослідження доказів, зібраних на стадії досудового розслідування. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. Науковий часопис. – Хмельницький. 2003. № 1 (5). – С. 185–190; та ін. **3. Ароцкер Л.Е.** Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве уголовных дел. – М., 1964; *Попов В.И.* Некоторые положения криминалистической тактики и методики преподавания в вузах этого раздела криминалистики / Вопросы советской криминалистики. – Алма-Ата, 1959. – С. 10–14; *Цыпкин А.Л.* Криминалистика и судебное следствие. // Соц. Законность. – 1938. – № 12. – С. 43–46; та ін. **4. Кустов А.М.** Криминалистика – етапы еволюційного розвитку // Вестник криминалистики. – Вып 2 (10). – М., 2004. – С. 108. **5. Карпов Н.С.** Цит. праця. – С. 83. **6. Яблоков Н.П., Самыгин Л.Д.** Преступная деятельность. / Криминалистика. Учебник / Отв. ред. Н.П.Яблоков. – М., 1996. – С.24. **7. Самыгин Л.Д.** О сущности и содержании следственной тактики // Вестник Моск. ун-та. Серия «Право». Вып. № 1. – М., 1989. – С. 71–72. **8. Бахин В.П., Дзоз В.А., Карпов Н.С.** Тактика преступной деятельности // Закон и жизнь. – Кишинев,

1999. – №12 – С. 25; *Бахин В.П., Карпов Н.С.* Преступная деятельность как объект криминалистического изучения. Лекция. – К., 1999. – С. 83.